

האם ניתן להציל את השפות היהודיות הנכחדות

צו השעה הוא להקליט את הלשונות היהודיות שעדיין בתוכנו. בתקופה של נגישות המכשור האלקטרוני והדיגיטלי המלאכה אינה מסובכת

יהודית הנשקה 29.06.2014 11:26

בערב ירושלמי קריר נכחתי במרכז ז'ראר בכר בהצגה בלשון הערבית המרוקאית מבית היוצר של תיאטרון אל-מגרב. הגעתי להצגה כדי לבחון מקרוב את התופעה המפתיעה של שימוש בערבית יהודית מרוקאית בציבור, בשעה שלשונות יהודיות כבר כמעט שאינן נשמעות. ההפתעה גדלה כשהתברר כי ביום המופע נותרו כרטיסים ספורים למכירה - ביצע.

למופע באו ירושלמים בני ארבעים וחמישים, אך גם בני עשרים ושלושים נראו בקהל. רובם המכריע היו ילידי הארץ, רכוני סמארטפונים. השפה ששמעתי בקהל היתה עברית, פה ושם דיברו מעט צרפתית ומעט ערבית. ניצחונה של העברית לא היה מוטל בספק.

נושאי ההצגה היו ישראליים: חדשות עדכניות, תור לקופת חולים, השכרת דירות וביקורת מצחיקה עד דמעות על האמונה בכשפים. אך להוציא מבזקי חדשות קצרים שהוקראו בעברית מעורבת בערבית יהודית, רוב הדיאלוגים התנהלו בערבית יהודית מרוקאית. קהל ישראלי גדול ומגוון ישב שם, הגיב לכל הערה ופרץ בצחוק רועם לכל בדיחה ולכל חידוד לשון בערבית.

התיאטרון ממגדל העמק, המנהל כיום על ידי אשר כהן, הוקם בשיתוף הבימאית רונית אבגי ב-2001. לתיאטרון רפרטואר עשיר של הצגות מתורגמות ומקוריות. עד היום העלה התיאטרון 24 מופעים, ובכולם, להוציא ההצגה האחרונה, לשון הדיבור היחידה היא הערבית היהודית. התיאטרון מציג בכל רחבי הארץ ומושך קהל רב. ההצגה הראשונה, "הקמצן", שהועלתה בעיבוד לערבית יהודית מרוקאית, הוצגה כ-180 פעם, ובכל מופע נמכרו כ-600 כרטיסים. לדברי אשר כהן, הצגה טובה של התיאטרון מועלית כיום כמאה פעמים בהיקפי קהל משתנים.

גם בירוחם פועל תיאטרון דומה המופעל על ידי ציפי בר ימין, חיים מלכה וחבריהם. בהצגה של תיאטרון זה, שבה נכחתי לפני כשנתיים בבית העם של קיבוץ צרעה, התרחשה תופעה זהה: הצגה סוחפת בערבית יהודית מרוקאית, המושכת אליה ישראלים בני דור שני ושלישי לעלייה. קבוצות תיאטרון דומות, כ-34 במספר, פועלות במסגרות מצומצמות יותר במקומות שונים בארץ.

תופעה דומה מתחוללת גם באינטרנט. לפני כחודשיים הקליט המוסיקאי רוברט גילמור מכפר סבא את סיפור הילדים הישראלי "מעשה בחמישה בלונים" בעברית המעורבת בערבית יהודית מרוקאית, והעלה אותו ליוטיוב. התגובות האוהדות היו מהירות וסוחפות. תוך זמן קצר ביותר הסרטון זכה בכחצי מיליון כניסות. גם ערוץ 2 תמה על התופעה וגילמור הוזמן שם לריאיון כדי לספר על ההצלחה שנפלה בחלקו. מאז הוסיף והקליט בערבית יהודית גם את "דירה להשכיר", "כיפה אדומה", ו"הבית של יעל".

לתופעה הזאת היבטים מגוונים ומרתקים. היא נוגעת בזרות, בתרבות וברב־תרבותיות; בישראליות, ביהדות ובמזרחיות; בציונות ובגלותיות; בחברה, בלשון ובספרות, ובעיקר - בהיעלמות לשונות היהודים.

אחד ההישגים של מדיניות כור ההיתוך, שנהגה בעשורים הראשונים של מדינת ישראל היה בתחום הלשון. העולים לארץ אימצו את העברית לשפתם ממניעים פרקטיים ואידיאולוגיים כאחד. התוצאה הייתה נטישה רחבה של לשונות האם שהביאו עמם, וכך נהפכה החברה הישראלית לחברה חד-לשונית ברובה.

תהליך זה הביא לשקיעתן של לשונות יהודיות רבות, שדוברו במשך מאות בשנים והתאפיינו בעומק היסטורי ותרבותי מרשים: יידיש לניביה, ספרדית יהודית לסוגיה, ערבית יהודית לסוגיה ולרבדיה, ארמית יהודית לסוגיה, פרסית יהודית לניביה, גיאורגית יהודית, בוכרית יהודית ועוד. סדר היום הלאומי של אותם ימים לא העריך לאשורו אוצר בלום זה ולא מיהר לתעד אותו. להפך. התפישה של שלילת הגולה שמשלה בכיפה קבעה כי כל הנמנע מדבר בלשונות ה"מקולקלות" הללו הרי זה משובח. כך נקטע באחת הדיבור בלשונות החיות הללו והן נכחדו במהירות מעציבה.

תרבותן של קהילות ישראל, ובפרט תרבותם של היהודים הספרדים, מושתתת במידה לא מעטה על מסירה שבעל פה. וכל דובר ילידי ההולך לבית עולמו נוטל עמו חלק נכבד מן התרבות והלשון העשירה שנבנתה בקהילתו מאות בשנים. קשה לדעת כמה שנים עוד נותרו ללשונות נכחדות אלה להישמע במרחב הציבורי והפרטי. סביר להניח שאף הן תיכנענה לחוקי הטבע הלשוניים ותשקענה בשטף ההיסטוריה היהודית.

צו השעה הוא להקליט את הלשונות היהודיות הללו שעדיין בתוכנו. חלקן כבר נכחדו עם מותם של דובריהן האחרונים. בתקופה זו של נגישות המכשור האלקטרוני והדיגיטלי המלאכה אינה מסובכת. מימון לא גבוה יצליח למלא את המשימה. אך עד שיימצא מי שיסכים לקחת על עצמו את מימון הפרויקט, אני מציעה לכל מי שקרוב ללשונות הללו להקליט ולתעד את שיחתם של בני משפחתו המבוגרים, שעדיין מדברים וחשים בני בית בלשונות הללו.